

Література

1. Агеєва В. «Зайві люди» у прозі Хвильового / Віра Агеєва // Слово і час. — 1990. — № 10 — С. 3—10.
2. Гроно нездоланих співців: Літ. портр. укр. письменників ХХ ст., твори яких увійшли до оновлених шкіл. прогр. : навч. посіб. для вчителів та учнів ст. кл. серед. шк. / упоряд. В. І. Кузьменко. — К. : Укр. письменник, 1997. — С. 112—122.
3. Жулинський М. Микола Хвильовий / М. Жулинський // Із забуття — в безсмертя. — К. : Дніпро, 1990. — С. 264—277.

Гнат Михайличенко (1892—1919)

У добу «розстріляного відродження» критика визнавала Гната Михайличенка серед «перших хоробрих» фундаторів нової української літератури поряд із В. Елланом-Блакитним, В. Чумаком та А. Заливчастим. Сучасники письменника віддавали належну шану і його творам, і активній політичній боротьбі.

Гнат Михайличенко народився 27 вересня 1892 року в селі Студенок Курської (нині — Сумської) області у селянській родині. Початкову освіту здобував у місцевій двокласній школі, згодом навчався у Харківському землеробському училищі, закінчити яке не вдалося: його відрахували «за бунт, за революцію». Під час Першої світової війни активно займався революційною діяльністю, за що військовий суд виніс йому суворий вирок — 6 років заслання і довічне поселення в Сибіру.

Після Лютневої революції Г. Михайличенко очолив в Україні ліве крило партії есерів, яке згодом перетворилося на партію боротьбистів. На початку 1918 р. його ув'язнили німецькі окупанти, та з-під арешту він утік.

Зі встановленням радянської влади письменник організував молодих літераторів республіки довкола видавництва «Товариство українських письменників», очолив редколегію першого українського радянського часопису «Мистецтво». У травні 1919 року його призначили першим наркомом освіти УРСР.

У дні денікінської окупації Києва Г. Михайличенко організував нелегальні політичні та літературні зібрання. Після одного з таких зібрань його арештували за наводкою провокатора і розстріляли.

Новели. Невеликі за обсягом твори Г. Михайличенка «Повія», «Кольорові аркушики», «Коли цвітуть айстри»,

«Поцілунок», «Тюрма», «Місто», «Дівча», «Історія одного замаху» та інші помертно були опубліковані у збірках «Новели» (1922) та «Твори» (1929). Їх герої — особистості, закинуті невідомою волею у світ страждань та душевних потрясінь. Вони живуть в умовах абсолютного відчуження від дійсності, самотні, вимушені щохвилини свого існування розв'язувати екзистенційні проблеми.

Самотніх особистостей у кризові моменти їхнього існування виведено в новелах «Погроза невідомого», «В зростанні», «Дівчина», «Кольорові аркушики», «Не проспівана пісня». В'язання чи насильницька ізоляція у цих творах спричиняються до загострення конфлікту між бажанням жити та усвідомленням неминучості смерті, більше того — персонажі поставлені в ситуацію, коли їхня свідомість провокує до самогубства. Складний внутрішній конфлікт за таких обставин невідворотно наближає персонажа до роздвоєння свідомості та осмислення філософських засад існування, яке розгортається між життям і смертю. За таких обставин надзвичайно складно зберегти цілісність власного Я, що, наприклад, вдається персонажеві новели «Погроза невідомого». Єдине, що може зберегти людину від падіння в обійми смерті, на думку Г. Михайличенка, — це кохання. Саме воно допомагає виплутатися зі складних життєвих перипетій та власних міркувань героям новел «В зростанні», «Дівчина», «Не проспівана пісня». Кохання розриває зачароване коло життя і смерті, допомагає людині прийняти в свою душу Іншого і в такий спосіб вивільнитися з обіймів небуття. Г. Михайличенко цими новелами акцентує в українській літературі проблеми суперечності між особистісним та громадським і звертає увагу читача на цінність особистісних пошуків героїв.

У новелістиці Г. Михайличенка порушено тему, актуальну для літературного процесу першої половини ХХ ст., — людина і місто. Новели «Дівча», «Повія», «Старчиха», «Місто» та інші є яскравими, емоційними малюнками-мозаїками, які відтворюють існування героїв у смутні часи революції та громадянської війни. Кожна з цих новел засвідчує болісний дотик автора та читача до світу, де приниження, образа і зневага є неодмінною умовою існування значних суспільних верств жебрачок, покинутих дітей, повій тощо.

Місто у новелах Г. Михайличенка постає як живий пульсуючий організм, який існує за власними законами, динамічно, інтенсивно, викидаючи на узбіччя існування значну кількість людей. Це маргінальні постаті, яких вабить і лякає урбаністична стихія. Новели «Дівча», «Старчиха» і «Повія» — своєрідний

тематично-ідейний триптих, який змальовує будні, складені з миттєвостей існування маргінальних персонажів. Із динамічної круговерті міського побуту письменник вихоплює образи, які є найтипівішими для цієї доби, співчуває їм, по-доброму підсміюється над ними і примушує читача усвідомити всю трагічність ситуації, в якій вимушені плести своє життя з ниток сірих буднів герої. Бідність, старцювання, торгування власним тілом — їхні вічні супутники.

Новела «Місто» — апофеоз урбаністичної тематики у творчості Г. Михайличенка. У ній герой немов захоплюється і опирається місту, яке і вабить його, і лякає, але водночас зрозуміло — такі взаємини, болісні і радісні, — невіддільна частина існування кожного містянина і кожного міста. Урбаністичний простір робить героя дуже вразливим, ранить його своїми образами і водночас надихає, надає сил. Образ міста відмінний від тих, що змальовані у творах М. Хвильового, В. Підмогильного та інших письменників доби «розстріляного відродження». У місті Г. Михайличенко ніби виявляє нового героя — із наскрізь урбанізованою душею, він є частиною міського простору, але в ньому не проявляється його руйнівна сила, як у романі В. Підмогильного, такий персонаж — рівноправний учасник міського життя, який себе уже не мислить поза цим простором, він укорінений у нього, хоча й досі перебуває у складних відносинах із містом.

Мала проза Г. Михайличенка у 20-ті роки ХХ ст. привертала увагу критиків не тільки тематикою, а й жанрово-стильовими особливостями. Насамперед — поєднанням революційного та громадянського пафосу з імпресіоністичним характером образів, ліричною настроєвістю, символікою. Шкіци, новели, новелетки, ескізи — улюблені жанрові форми письменника, який до того ж надавав перевагу лаконічній фразі, однослівним реченням, звукообразам та символічним картинам. У новелах викристалізовується ще одна особливість поетики прози Г. Михайличенка — увага до колористичної символічної деталі, наприклад, деякі з творів мають таке авторське жанрове визначення, як «акварельні плями» («Чуже свічадо»), «етюд кохання» («Не проспівана пісня»), «осінні листки з-під снігу» («Кольорові аркушики»), «новела шукань» («Дівчина»), «блакитно-рожева новела» («Поцілунок»). Крім того, мала проза письменника має виразну інтонацію, кожен твір дихає переживаннями або ритмом міського життя, биттям людського серця чи тягучою мелодією осінньої пори.

Г. Михайличенко намагався розширити жанрові межі новели, поєднати елементи різних художніх стилів, у його творах

прослідковується процес дифузії лірики та епосу. Письменник вдавався до таких жанрових експериментів, оскільки шукав жанрову форму, яка б давала змогу відтворити нерівномірний ритм людського існування, пульсацію думки і почуття. Сюжет як традиційна форма викладу зовнішніх подій, пригод чи перипетій існування героя у Г. Михайличенка — зредукований, переважно т. зв. внутрішній сюжет, об'єднувальним началом якого є не подія як одиниця руху дії, а емоція, переживання, думка, настрої. Для створення емоційного малюнка письменник використовував малярські образи, колористику. Акварельне перетікання фарб суголосне мінливості душевних настроїв персонажів, тому емоційному малюнку новели, який створює письменник.

Деякі з новел і оповідань Г. Михайличенка можна класифікувати як поезії у прозі — настільки ритмізовані настрої героїв, світлотіні та барви в кольорописі автора. Це новели «Кольорові аркушики», «В розстанні», «Зацвіла моя люба», «Огонь моїх очей», в яких внутрішні рефлексії становлять основу сюжету, а стильова манера тяжіє до імпресіоністичного письма. Органічною в таких творах є художня деталь, яка стає лейтмотивом, поєднує хаотичні емоційні малюнки текстів. Іноді, як у новелі «Непарна рукавичка», автор виносить назву деталі у заголовок, часом — приховує серед мінливих образів твору, створюючи щоразу нові комбінації у художній тканині тексту, розгалужену систему мікрообразів, тим самим розширюючи символічне значення новели.

Новелістика Г. Михайличенка, хоч і незначна за обсягом, однак є яскравим прикладом ліризації прози у літературному процесі першої половини ХХ ст., а динамічність, імпресіоністична невикінченість образів надають його малій прозі оригінального характеру.

«Блакитний роман». Найбільший резонанс серед творів Г. Михайличенка викликав «Блакитний роман», опублікований посмертно, у 1921 р. Він став предметом спостережень багатьох критиків, наприклад А. Лейтеса — «Ренесанс української літератури», М. Доленго — «Нотатки до історії жовтневої прози та епосу» («Критичні етюди»), М. Йогансена «Еротизм в новій українській поезії» (збірник «Жовтень») та ін.

У 20-ті роки визначились два підходи до сприйняття загадкового твору письменника. Прихильники першого з'ясовували естетичні підвалини твору, спробували розшифрувати його символіку, проте цей аналіз було здійснено в площині «людина та її участь у боротьбі за соціальне і національне визволення», що

цілком відповідало основній тенденції літературознавства того часу — соціологізму. В. Гадзинський назвав його «архитвором української літератури», досконалість якого «відноситься не тільки до ідеологічної сторони... а також рівною мірою до технічної суспільності та мистецько-естетичних прикмет». Представники другого підходу заперечували можливість заглиблення в образно-символьну основу твору. Так, для С. Єфремова, що виступив із народницьких позицій, твір Г. Михайличенка — «щось надто безколірне, недокровне, одноманітне», це, «мабуть, найслабше з усього, що писав Михайличенко», — твір, ознаками якого є «темний, місцями той зовсім-таки незрозумілий з претензіями на символіку зміст: мавки, легенди, мрії, якась «легенда-аорист», нудне фальшиве накопичення невиразних фраз, безбарвний — дарма що багато барвистих слів — стиль, квола мова...».

На тлі українського символізму «Блакитний роман» — явище унікальне, оскільки джерелом символізації у ньому є не народнопоетична уява, а містичні знання Єгипту, Греції як вселюдські, узагальнені закони буття, крім того, замість хронікального розвитку подій чи настроїв використано кольоровий. Символічні образи цього твору конструюють узагальнену, синтетичну й суцільну картину української та світової революції, глибоко пережитої самим автором. Г. Михайличенко творив новітній міф про новітню реальність за допомогою образів єгипетської та інших міфологій. Зображуючи екзистенційний жах людини перед смертю, письменник прагнув передати його не в образах фактично-реального світу, а через сприйняття смерті Я й Ти.

Специфіку почувань людини, яка не має іншої перспективи, крім невдовзі померти, детально проаналізовано в літературі екзистенціалізму. За переконаннями Ж.-П. Сартра, А. Камю, в такій ситуації людиною володіє страх за своє біологічне існування, а також жахливе відчуття відсутності того, за що в цьому світі можна пожертвувати собою.

Екзистенційний жах перед смертю Г. Михайличенко передав через сприймання її Я і Ти. Таке зображення повністю відповідає основному положенню екзистенціалізму, за яким, щоб отримати яку-небудь істину про себе, слід пройти через іншого. Інший є необхідним для самопізнання. Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понті стверджували, що саме так відкривається цілий світ, в якому людина вирішує, ким вона є і ким є інші.

Дві категорії людського існування: смерть, яку втілює Ти, і життя, прообразом якого є Іна, — оцінює у своїх роздумах Я, що уособлює любов до життя, яку намагається подолати,

переживаючи страх власної смерті. Розрізнивши два типи ставлення до смерті (Ти й Іна), герой, як і автор, не відчуває зменшення екзистенційного жаху. А щоб подолати свою кінечність у земному бутті, звертається найперше до осмислення цього світу, охопленого смертю (час подій повісті — громадянська війна). У символістських драмах Лесі Українки, С. Черкасенка людина живе в реальному світі поряд із мрією й казкою, і досить лише відчути їх, щоб відродити людську душу; в «Блакитному романі» Г. Михайличенка реальність набуває жахливо-кривавого вигляду війни і смерті, що рухають людиною, пробуджуючи в ній «свіже шумування крові». Підсвідомо, порухи «тіла», сповнені прадавнього таємничого змісту, визначають вчинки людини. Г. Михайличенко, на відміну від інших українських символістів, подав не народнопоетичну уяву, історичне минуле чи реальність, а первісні міфологічні начала, закріплені в людській природі. Тому дія «Блакитного роману» відбувається немовби у двох планах: реальному та ірреальному. Ірреальне приходить через міф, містичне узагальнення як один із можливих шляхів пошуку духовної сутності людини та законів Усесвіту. В цьому контексті історія життя одиниці суголосна історії світу.

Осмислення сутності власного життя героя та буття взагалі здійснюється в структурі містичних уявлень міфології Давнього світу. Прикметно, що автор «Блакитного роману» поривається до культурних універсумів, символізує свою оповідь на образно-художньому та структурно-синтаксичному рівнях. Отже, осмислення світу герой починає з аналізу народження Ти, яке в «Блакитному романі» є варіантом міфу про Озіріса й Ізиду з єгипетської «Книги мертвих». Ти — син «смуглявої єгиптянки» і «безликого сфінкса». Його народження символізує появу особливої істоти, яка народилася через знищення в огні любові природи таємничого сфінкса нижчими інстинктами смертної (єгиптянки), отже, відбулося відродження силою кохання універсальної, вічної душі. Лірична історія народження Ти — символ появи нової людини майбутнього, яка втілює правічні закони Вічності й Абсолюту на противагу таємничим інстинктам.

Ти причетний до правічних законів світу й природи, в яких не владарює людина, поняття часу й простору відносні, а панує тільки безмежна безодня, «твана блакить душі Ти», як вічна константа. Іна, як протилежність Ти, є уособленням людського світосприймання. Народжена із байдужості та викохана в любові, вона має душу, що «відзначалася повнотою осяйного змісту». Невіддільні одне від одного, як «два протилежні бігуни однієї

кулі», що «стреміли стати одним цілим», вони є тими полюсами, між якими шукає свого смислу Я, приречене на земну смерть — розстріл.

Смерть Ти й Іни стверджує зменшення відстані між життям і смертю, а повторювані слова («Два мертвих трупи з обличчями білими, як нововипавший сніг, спокійно лежали обнявшись у ліжку з виразом захованої одвічної таємниці на своїх непорушних устах») підтверджують існування вічної таємниці життя. Герой «Блакитного роману» встановлює абсолютну подібність життя і смерті, любові й байдужості. Я усвідомлює природну цілісність людини, в якій душа і тіло становлять нерозривну єдність, і більш не розрізняє «блакить стоячих вод» душі Ти й «осліпляюче яскраву сонячну блакить» душі Іни. Ототожнивши життя і смерть, з'єднавши їх в єдине коло, герой долає страх перед кінечністю земного життя. Всесвіт постає як коловорот вмирань і народжень, вічна творчість вічного Абсолюту чи Духу. Цей вищий, езотеричний смисл зацентровано і композиційно, і символікою «Блакитного роману». М. Доленго зазначив, що «особисте на тлі соціального і соціально з проривами в космічне переплітаються в новелі нерозривно». Будь-який зовнішній образ ніколи не постає перед уявою автора об'єктивно, він незмінно проростає, породжує в ньому такий драматичний стан, що надає образам нового звучання. Г. Михайличенко розставив героїв, події, матеріальні факти в такому порядку, щоб можна було порівняти реальність із таємничими силами Всесвіту. Образна система твору — це переплетіння окультних та міфологічних істин, тому осмислення героєм життя Ти протягом восьми розділів не випадкове.

У числі «сім» містики вбачали шлях душі, співвіднесений із приходом людини на Землю і відходом з неї. Це знак семи етапів життя на шляху злиття людини зі Всесвітом. Тому останній, восьмий, розділ є квінтесенцією роздумів Я над життям і смертю. А кожен із восьми розділів ідейно самостійний і завершений, виражає і підсумовує певний етап життя героїв.

Узагальнення, виписування ідей, а не предметів на стильовому рівні відображено в кольорописі. Колір є одним із композиційних прийомів, що організовує ідейно-смыслову єдність як усього твору, так і кожного розділу окремо.

Блакить як кольорова домінанта твору Г. Михайличенка, яку здебільшого трактували як втілення світлого майбутнього, має й інший аспект: в езотеричних концепціях цей колір уособлює споглядання, вічний дух, божественну істину, це символ людського безсмертя. У «Блакитному романі» наголошено на

протистоянні двох типів блакиті (блакить одвічної порожнечі та сліпучо яскрава сонячна блакить) ще від першого розділу, де воно є композиційним прийомом. Це протистояння як протистояння смерті і життя супроводжується зображенням «жахливо-посинілого роздутого блакитного трупа Ірис», «блакитного баговиння навколо Мрії-Мавки» і завершується одою блакитним душам, які віднайшли рівновагу.

Кольорова динаміка твору (яку схематично можна зобразити так: блакить стоячих вод і сонячна блакить — жовте — червоне — темна легенда Аорист — срібна блакить місячного сяйва — блакитні душі) супроводжує кожен з етапів роздумів Я над життям Ти. Це дає змогу припустити, що прагнення Ти осмислити свою духовну сутність здійснюється, «коли пожовкне листя», випробовується в сяйві «червоної заграви». І лише тоді починає народжуватись у темряві Аорист — легенда його духу, його майбутнього, до якого Ти йде «під місячним промінням», через містичне очищення водою і долає свою неналежність до Всесвіту. Цей рух Ти до своєї цілісності, Я до осмислення таємниць буття передається короткими насиченими фразами, рефренами, які, повторюючись, одночасно змінюються відповідно до емоційного стану героя, глибини осмислення ним сутності буття. Зашифроване, таємниче, безкінечно багатозначне, поетичне слово Г. Михайличенка виражає ту абстрактну образність, за допомогою якої автор намагається передати простір Вічності, містичні глибини Духу.

М. Зеров указував на ускладненість композиції і стилю «Блакитного роману», порівнюючи його з ліричною п'єсою на зразок символічних творів А. Белого, а М. Доленго — ліричною поезією в прозі. Сучасні дослідники вважають його алегоричною повістю у восьми новелах-притчах, чи «новелістичною повістю», яка відображає гаму внутрішнього світу автора, виразника загального трагічного стану світу та вмістилища пророчих передчувань близького оновлення.

«Блакитний роман» приніс в українську прозу новий тип оповідання, в якому відсутній зовнішній сюжетний механізм, авторова увага зосереджена на внутрішніх переживаннях персонажів. Зображаючи екзистенційний жах смерті, Г. Михайличенко відкрив новий тип характеру, в якому поєднується реальне і містичне, а людина постає як поєднання природного й божественного, як надчуттєва, рефлектуюча істота. Вічний коловорот життя і смерті, вмирань і народжень та розчинення в блакитній вселенській істині духу людини, в якій смерть відобрає все земне, — лейтмотив «Блакитного роману» Г. Михайличенка. Це зрештою виводить українську прозу на новий рівень

епічності й філософічності. Усі художні засоби (колір, композиція та ін.) тяжіють до основних тематичних центрів повісті — життя і смерть, вічність і тлінність, душа та людське тіло. В такій прозі герой, його вчинки обумовлені та оформлені певною символічною ідеєю. Він виношує і втілює її. Г. Михайличенко подав тип характеру, в якому не протягнуто причинно-наслідкового ланцюга до окремих учинків, мотивів поведінки героя, але об'єднано містичне й реальне, а людина постає в первісній культурно-історичній цілісності власних рефлексій.

Автор «Блакитного роману», відтворюючи нову дійсність і людину, намагався зруйнувати попередні мовно-образні моделі змалювання об'єктивного світу і духовного життя людини. Так в українській літературі постала концепція нового героя — рефлектуючої особи зі складною психікою. Цей герой змальований за допомогою складного езотеричного метафоризму, абстрактних образів, розширення часопростору твору. Однак досить умовні прийоми символізму не дали змоги повно і точно передати складний і драматичний момент у житті людини, яка опинилася у вирі революційної боротьби.

Література

1. Гроно нездоланих співців: Літ. портр. укр. письменників XX ст., твори яких увійшли до оновлених шкіл. прогр. : навч. посіб. для вчителів та учнів ст. кл. серед. шк. / упоряд. В. І. Кузьменко. — К. : Укр. письменник, 1997. — 285 с.
2. Жулинський М. Людина як міра часу: Концепція людини: проблеми характеру в сучасній радянській літературі / М. Жулинський. — К. : Дніпро, 1973. — 275 с.
3. Журба С. Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х рр. XX ст. / Світлана Журба. — Т. : СМП «Астон», 2000. — 120 с.